

ARMAN YEGHIAZARYAN

Doctor of Sciences in History

Yerevan State University

Armyegh@yahoo.com

GAGIK ARTSRUNI – «KING OF ARMENIA AND GEROGIA»

Keywords: Gagik Artsruni, coronation, Bagratunis, Anonymous author, prince of princes, Shahanshah, king of Vaspurakan, king of Armenia, king of Armenia and Georgia, Abas.

INTRODUCTION: Gagik Artsruni in the History of Armenia

Gagik Artsruni (879–943) belongs to those figures, who have played a vital part in the history of Armenia and whose biography has highly discrepant and complicated manifestations. Perhaps the negative role of Gagik Artsruni is immeasurable in the history of the Armenian Kingdom in the early 10th century. By making him an ally, the Emir of Atropatene Yusuf (901–927) managed to disrupt the forces of the Kingdom of the Armenia, united until then, overthrow the power of Armenian King Smbat I (891–914), and bring the Armenian Kingdom almost to its end with his help.

Being crowned in 908 for the first time as a local King of Vaspurakan region, Gagik Artsruni was proclaimed king by the Caliph and Emir of Atropatene again and again, when they wanted to use him against Smbat I and Ashot Yerkat (914–929). After all he received what he was striving for from the beginning – he was proclaimed "King of Armenia". He had actually never become the real King of Armenia, and after his death his son Grigor Derenik was named King of Vaspurakan only.

1. Gagik Artsruni – «King of Armenia»

The period 908–927 of Gagik Artsruni's biography was replete with important events.

In 907 he conquered Amyuk fortress on the northeast coast of the Bznunyats Sea from the Uthmanic tribe. The troops of Smbat I attacked Amyuk, conquered it, and afterwards he sold the fortress to Gagik¹. According to Armenian Catholicos and

---

¹ Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, 2010, 434–438:

author Hovhannes Draskhanakerttsi, this event, as well as the fact that at the same time Smbat I rejected Gagik's request for delivering Nakhchavan to him,² were the reasons why Prince of Vaspurakan began to strive for patronage of Atropatene Emir Yusuf, who took a hostile stand against the Armenian Kingdom. The latter gave him a crown in 908 aiming at the disruption of the Armenian kingdom and taking down the power of Smbat I³.

The anonymous author of Artsruni house doesn't mention the coronation of Gagik Artsruni in 908, though he describes the meeting of Yusuf and Gagik that year⁴.

Already after Smbat I was captured (in 913) an Anonymous author wrote that Yusuf «who didn't see anybody else to rule Armenia, except Gagik, made him King of Armenia and coronated him...»⁵. After coronation and military parade Yusuf «gave him Armenia as a whole»⁶.

When the Caliph was informed about the second coronation of Gagik, he sent him a crown on his behalf in 914 confiding him to collect and convey the court tributes as well⁷.

When Yusuf left for Atropatene after proclaiming Gagik Artsruni King of Armenia, Gagik made an attempt to use the opportunities, availed by his new status, and the intricate situation in the Armenian Kingdom. His troops attacked in the direction of Ayrarat region of the Greater Armenia and invaded Daryunits fortress in Kogovit province, Maku fortress in Artaz province, as well as Ugheo fortress, gaining control of the provinces Kogovit and Masyatsotn altogether⁸. We can learn from the information by Hovhannes Draskhanakerttsi that Gagik Artsruni occupied the Tsaghkotn province as well, where, later on, he found refuge with the emigrants from Vaspurakan⁹.

A few years after the mentioned events Gagik Artsruni received a crown from the caliph again. According to the data given by the Anonymous author, it happened during the period of Yusuf's rebellion against Caliphate, when the caliph sent his troops to fight against him in 918. The caliph sent a crown to Gagik Artsruni with those troop leaders requesting to convoy the Arab army through Armenia¹⁰. Hovhannes Draskhanakerttsi's argument, that the caliph sent someone named Parkini

---

² «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. հատոր, 2010, էջ 487:

³ Նույն տեղում, 487–488:

⁴ **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, 280–281:

⁵ Նույն տեղում, 281:

⁶ Նույն տեղում, 281–282:

⁷ Նույն տեղում, 282:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ **Հովհաննես Դրասխանակերտցի**, 560–561:

¹⁰ **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, 282:

as governor who «made Gagik Artsruni King of Armenia ... for the third time», and it was unwillingly accepted by ostikan Yusuf, is connected with this very event¹¹. We can come to the conclusion that Gagik Artsruni received his next crown before Yusuf's arrest in 919¹².

The information of Ibn al-Asir about the same event shows that Parkini was the same Muhammad ibn Ubaydallah al-Phariki, sent to Atropatene in 919 to struggle against emir Subuk (Arm. Sbuk) who took control of Yusuf's state after him¹³. In 919 Sbuk defeated the rival and requested the caliph to appoint him governor of Atropatene. The caliph agreed¹⁴. It seems that the Armenian Catholicos-author, describing these events a few years after they took place, confused the chronological order. Thus, we should consider that Gagik Artsruni's coronation by Parkini didn't cause unwillingness of Yusuf, who was already in prison then, but rather that of Sbuk, who Gagik Artsruni could conciliate some time later¹⁵. However, in Armenia Sbuk was interested in Ashot Yerkat, whom he conferred the title of Shahanshah or king of kings on in about 920¹⁶.

The fact of Gagik Artsruni's third coronation was connected with a very important event. The problem was that Gagik Artsruni who had received his first crown from Yusuf, was how expected to act against him, so the caliph considered it necessary to send him a crown and proclaim him King of Armenia.

Gagik Artsruni had a reason to act against Atropatene. Hovhannes Draskhanakertsi writes that Yusuf's arrest saved king Gagik from his threat¹⁷, it means the relationships between the former allies were strained in the period between 918–919.

In that period Gagik Artsruni called himself «king of Armenia» which is stated by one of inscriptions of the Cathedral of the Holy Cross in Akhtamar built in 915–921 with the following note: «Gagik, king of Armenia»¹⁸.

2. Gagik Artsruni – «king of Armenia and Georgia»

According to the information by the Anonymous author, when Yusuf gained his freedom after a few years of being arrested and was appointed governor of Atropatene and Armenia, he didn't come to Armenia in person, but sent other

---

¹¹ Հովհաննես Գրասխանակերտցի, 545–546:

¹² Miskawayh, 2003, 41–42.

¹³ Ibn al-Athīr, 6, 1987, 493–494.

¹⁴ Նույն տեղում, 494:

¹⁵ Հովհաննես Գրասխանակերտցի, 551:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Լալայան Ե., 1919, գիրք XX, N 2, 210:

governors, and Gagik Artsruni forwarded him a crown confirming his power in Armenia¹⁹. It is remarkable, that Anonymous author describes those events as ones that have taken place after 8 years passed since Yusuf's arrest. He equates Yusuf's capture period to 8 years by mistake, where as Yusuf gained his freedom earlier in 922²⁰. It should be noted obvious that the author meant the events that took place in 927, i.e. 8 years later after Yusuf's arrest (919).

At that time Gagik's brother Gurgun Artsruni²¹ died who, according to Hovhannes Draskhanakertsi, was alive when Gagik settled down in Vaspurakan in the end of 924²². This fact shows that the event, mentioned by the Anonymous author, doesn't refer to the period immediately following Yusuf's release (in 922), but to 8 years after the arrest of the latter.

The Anonymous author also informs that after his brother's death (in 927) Gagik Artsruni «ruled in whole Armenia»²³.

At last, the author writes that after the mourning for Gurgun Artsruni's death Yusuf «gave the king (Gagik) Armenia and Georgia, made peace and left for Persia»²⁴.

It is highly doubtful that the last piece of information about giving Armenia and Georgia to Gagik could have been made up by the Anonymous author, for in case of forgery the author would have done it from the beginning, when Gagik had already been proclaimed king of Armenia, and Ashot Yerkat was engaged in putting down the rebellions in different parts of the kingdom, but not in the end when Ashot Yerkat strengthened his positions, as we will see later.

We think that the expression «gave the king (Gagik) Armenia and Georgia» shows that Gagik Artsruni was just proclaimed «king of Armenia and Georgia» receiving the relevant title which was the Bagratunis' privilege. Otherwise, delivering the control over Georgia to Gagik was impossible from a factual point of view. It had been impossible to control all Armenia before, though he had been proclaimed king of Armenia for several times. Apparently if something like that hadn't happened, even the most biased author wouldn't dare to make up such a forgery.

It must be based on the fact that Bagratunis, being Prince of Princes of Armenia and Georgia at the beginning, then king of Armenia and Georgia, and at last Shahanshah (king of kings) of Armenia and Georgia and holding the corresponding titles have a clear and uninterrupted trajectory in the Armenian and foreign sources that interrupted only in the case of one king. Namely, it concerns Abas, who was the

---

¹⁹ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 283:

²⁰ Ibn al-Athīr, 7, 1987, 310–311.

²¹ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 283–284:

²² Հովհաննես Դրասխանակերտցի, 579:

²³ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 284:

²⁴ Նույն տեղում:

contemporary of Gagik Artsruni. Ashot I (887–891) was the Prince of Princes of Armenia and Georgia for 30 years before coronation²⁵. Ashot I was succeeded by his son Smbat I, who «inherited all the domains of his father: Armenia and Georgia»²⁶. According to S. Yeremyan, the Bagratuni kings were «kings of Armenia and Georgia» and held the relevant title²⁷.

The fact that the Bagratunis were «Prince of Princes of Armenia and Georgia» and later «Kings of Armenia and Georgia» has been mentioned in Arab sources as well. According to Ibn Zafir, the king of Armenia had the title of «King of Armenia and Georgia» (ملك ارمينية و جرجان)²⁸:

The extension of feudalistic relations left its lasting imprint on the content of the title under study. The latter received a new formulation soon. In 919 Sbuk replaced the arrested Yusuf as governor. Just after his appointment he made peace with Ashot Yerkat awarding him the title Shahanshah²⁹, i.e. the supreme King over other kings in the country.

According to Asoghik, after Ashot Yerkat drove the enemies out of Armenia, and «found his father's servants being kings, he called himself Shahanshah, i.e. King of Kings»³⁰. In particular, it concerns Ashot Yerkat's cousin Ashot, Gagik Artsruni and Atrnerseh Bagratuni (Nerseh in recordings of the author)³¹.

Actually, Ashot Yerkat was proclaimed “Shahanshah of Armenia and Georgia” by the caliph, i.e. his privilege over other kingdoms (Georgia, Aghvank) was recognized³². In fact, there were no essential differences between «king of Armenia and Georgia» and «Shahanshah of Armenia and Georgia», while from territorial-geographical point of view, the difference was substantial. The replacement of «king of Armenia and Georgia» with «Shahanshah of Armenia and Georgia» resulted from the formation of small kingdoms within the Bagratunis kingdom when the Bagratuni King was not the only king, but he was not equal to others either. The Shahanshah/King of Armenia and Georgia was the first and supreme among Armenian and Christian Transcaucasian kings.

After the proclamation of Ashot II Shahanshah or King of Kings of Armenia and Georgia the title «Shahanshah» became the main title of Bagratuni kings, though

---

²⁵ Ստեփանոս Տարանեցի Ասողիկ, 2011, 740, Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, 220:

²⁶ Ասողիկ, 742:

²⁷ Երեմյան Ս., N 2, 1947, 109, 111:

²⁸ Ibn Zāfir, 1999, 2, 63. Տե՛ս նաև. Тер-Гевондян А., 1977, 238 (հղումը՝ «Receueil des textes relatifs à l'émir Sayf al-Daula le Hamdanide», avec annotations, édité par Canard M., VIII, 1934, 71):

²⁹ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, 551:

³⁰ Ասողիկ, 169–170:

³¹ «Հաւարումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի», 1862, 87:

³² Еремян С., 1971, N 3, 6:

Abas didn't inherit it. According to an Arab source in around 953 «In the province of Jurzān (Georgia) and other parts of Armenia there was a king called Ashot b. ‘Abbās [Ashot-son of Abas (953–977) – A.Y.], bearing the title of Shahānshāh. He felt tempted to besiege Dabīl and to fight its inhabitants, and he summoned his troops which consisted of Armenians, Lakz and other unbelievers...»³³. Actually, Ashot III had a strong position among Caucasian mountaineers, which is evidenced by participation of Lezgies' troops in the failed liberation of Dvin. The fact of Ashot III's being a Shahanshah is evidenced in other sources, too³⁴.

Smbat II (977–989) wore the title of «Shahanshah», too³⁵. In Armenian and Georgian sources Gagik I Bagratuni (989–1017) was considered «Shahanshah of Armenia and Georgia»³⁶ or just «Shahanshah»³⁷.

It is obvious, that after the coronation of Ashot the Great the title «Prince of Princes of Armenia and Georgia» was replaced with «King of Armenia and Georgia», and under Ashot II with «Shahanshah of Armenia and Georgia». The Byzantine court called people, having that status, «Prince of Princes [of Greater Armenia]» in its official letters³⁸. That revealed his dominant position in Transcaucasia³⁹.

The fact that Gagik Artsruni received and kept the title «King of Armenia and Georgia» by Gagik Artsruni is also based on the fact that Ashot Yerkat's successor Abas wasn't called «shahanshah» and after him Ashot III is mentioned with the title «shahanshah». The Byzantine court, responding to the Armenian political changes, called Gagik Artsruni «Prince of Princes», whereas Abas was just called «Magistrate»⁴⁰.

We believe that making Gagik Artsruni «King of Armenia and Georgia» in 927 was associated with events of great importance, taking place in Armenia. According to Asoghik, after long years of struggle Ashot Yerkat at last «drove away the Arabian troops from Armenia»⁴¹: Certainly, the expulsion of the Arabs from Armenia could only be realized after the events in 927, when during the Byzantine army's invasion of Armenian inland, Dvin was being defended by Yusuf's successor in Armenia Nasr

---

³³ Minorsky V., 1953, 10. Թարգմանությունը տե՛ս **Տեր-Ղևոնդյան Ա.**, 1962, N 6, 477:

³⁴ Ասողիկ, 756, «Յիշատակարան Սանահնոյ վանից», 2007, էջ 66, **Մասթէոս Ուռհա-յեցի**, 1898, 19:

³⁵ «Կիրակոսի Գանձակեցոյ Պատմութիւն Հայոց», 1961, 88: Տե՛ս նաև **Տեր-Ղևոնդյան Ա.**, 1979, N 1, 73–80:

³⁶ «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ I, Անի քաղաք, 1966, 35, 48:

³⁷ «Քարթլի մատյան», 1989, N 9, 74:

³⁸ **Կոստանդին Ծիրանաձին**. 1970, 7, 11, 151:

³⁹ **Степаненко В.**, 1975, вып. 11, 44.

⁴⁰ **Կոստանդին Ծիրանաձին**, 10–11:

⁴¹ Ասողիկ, 748:

al-Subuki⁴². If we compare the above mentioned pieces of information, we can surely conclude that, most probably, Gagik Artsruni was proclaimed «King of Armenia and Georgia» when Ashot Yerkat started the fight for driving Arabs away from Armenia. It is most likely, that Yusuf crowned him king to use him against Ashot Yerkat. The mentioned facts confirm, that Ashot Yerkat started routing out Arabs from Armenia in 927, when Yusuf was still alive. This instigated Yusuf to make an attempt to harm the Bagratuni king with the help of Gagik Artsruni again, though years ago he had sent him a crown⁴³. Taking into consideration the fact that the Anonymous author speaks «proudly» of «awarding» Gagik Artsruni with a new status, as well as about the Byzantine court considering him «Prince of Princes of Greater Armenia»⁴⁴, we should assume that this time Gagik Artsruni accepted Yusuf's «present» himself to the Bagratuni king again. However, Yusuf's attempt was abortive this time, according to the Asoghik's abovementioned information. A. Bozoyan counts Gagik Artsruni's reign since 928, most probably connecting it with the year of Ashot Yerkat's death⁴⁵. In fact, that event took place under Yusuf, killed in 927⁴⁶ when Ashot Yerkat was still alive.

However, the impossibility of ruling over the Armenian Midland Ayrarat should eventually bring Gagik Artsruni «back to his region» which was expressed by making an alliance with king Abas Bagratuni (929–953), who owned the most part of Ayrarat, and in fact staying king of Vaspurakan only, though, according to Anania Mokatsi, he de jure stayed «king of Armenia» until his death⁴⁷. Miskawayh mentions him as «King of Armenia» (ملك الارمن) too, when referring to the events in 326 in Hijrah calendar (November of 937 – October of 938)⁴⁸.

Gagik Artsruni took the liberty of practical steps too, even when Abas Bagratuni had already acceded the throne. In early 930s Gagik Artsruni sent a letter to the Byzantine emperor Romanos Lekapenos (920–944) asking him to take Armenians under his patronage⁴⁹. Who else, if not the king of Armenia, could write such a letter to the emperor talking on behalf of all Armenians. If we take into account that then the catholicosate was situated in Vaspurakan too⁵⁰, it will be clear that such a letter could not be written only on behalf of the kingdom or king of Vaspurakan. The fact, that such a letter had been written and it had grave consequences, is evidenced by a

---

⁴² Ibn al-Athīr, 7, 35–36:

⁴³ Հովհաննես Գրախանակերտցի, 542:

⁴⁴ Կոստանդին Ծիրանաձին, 151:

⁴⁵ Բօզոյեան Ա., 2009, 247:

⁴⁶ Ibn al-Athīr, 7, 31–33:

⁴⁷ «Մատենագիրք Հայոց», Ժ. հատոր, 2009, էջ 258:

⁴⁸ Miskawayh, 5, 223:

⁴⁹ «Գիրք թղթոց», 1901, 295–301:

⁵⁰ Հովհաննես Գրախանակերտցի, 579:

record of Ibn al-Asir dated to 319 in Hijrah calendar (January of 931 – January of 932) according to which «that year Ibn al-Dayrani (son of Derenik, that is Gagik Artsruni – A.Y.) and other Armenian [princes] of Armenian peripheral [provinces] wrote to the Romans, impelling them to attack the Islam country and promising their help. The Romans attacked with a huge army and ruined Berkry, Khlat and its environs, killing most of the Muslims and taking a huge crowd captives»⁵¹. In fact, from the point of view of the author, Gagik Artsruni was certainly the Armenian regent, who united other princes of the country and asked Byzantium for help. It is quite possible that the matter concerns the same event. That means that in early 930s the Byzantine army invaded Armenia at Gagik Artsruni's request, though there is nothing about it in the letter.

The recordings of Constantine VII Porphyrogennetos testify to the new status and the real position of Gagik Artsruni. It is known, that previously Byzantium accepted Ashot Yerkat as Prince of Princes of the Greater Armenia⁵². According to Constantine VII Porphyrogennetos, after the latter's death Gagik Artsruni received the «Honour of Prince of Princes»⁵³, that is he took Ashot Yerkat's stand. Another piece of information concerning Constantine VII Porphyrogennetos is important too, as it shows that in connection with the Byzantine emperor's intention of conquering the Teodosupolis (Karin), the Georgian regents said that in that case the Byzantines would lose the «respect of ... Vaspurakanites (Gagik Artsruni – A.Y.) and [other] Armenian princes»⁵⁴. Actually, Gagik Artsruni was considered the highest competent regent of Armenia, thus, the emperor was offered to send a delegate to Armenia to monitor the situation⁵⁵.

The fact, that Gagik really had the title of «King of Armenia and Georgia», that is he «filled the place of Bagratunis» for a while, is also substantiated by the fact that the next Bagratuni successor Abas is mentioned as «Magistrate» in Byzantine sources⁵⁶, as the title of Prince of Princes, i.e. in this case the title of the king of Armenia and Georgia belonged to Gagik Artsruni⁵⁷.

Actually, according to Hovhannes Draskhanakerttsi and other authors, Gagik Artsruni was the king of Armenia, according to Constantine VII Porphyrogennetos he was Prince of Princes, and according to the Anonymous author – King of Armenia and Georgia. In all three cases the changes in the status of Gagik Artsruni are intelligible. In the first case he «became» king of Armenia, for Hovhannes

---

⁵¹ *Ibn al-Athīr*, 7, 69–70: Թարգմանությունը *Իբն ալ-Ասիր*. 1981, 178–179:

⁵² *Բարթիկյան Հ.*, 1966, N 4, 252, 255:

⁵³ *Կոստանդին Ծիրանածին*, 151:

⁵⁴ Նույն տեղում, 15:

⁵⁵ Նույն տեղում:

⁵⁶ Նույն տեղում, 10–11: Տե՛ս նաև *Յուզբաշյան Կ.*, 1974, N 1, 36–37:

⁵⁷ *Կոստանդին Ծիրանածին*, 225, ծ. 15:

Draskhanakertsi in connection with moving the Catholicosate to Vaspurakan, while the author avoided calling him King of Armenia, and in other cases it is the matter of Gagik Artsruni having the status of Bagratunis. After Ashot Yerkat's death he was Prince of Princes and in fact «king of Armenia and Georgia».

The abovementioned information of Anania Mokatsi shows that under Abas Bagratuni (929–953), who was qualified only as a «Magistrate» by Byzantium, thought in fact was the King of Armenia, Gagik Artsruni continued holding the title of «king of Armenia»⁵⁸. As «King of Armenia» in 938 he is mentioned by Miskawayh. And the title of «King of Armenia and Georgia» continued undoubtedly to stay in Gagik Artsruni's title list.

The fact of the existence of two kings of Armenia in the Armenian reality of the second half of 930s and early 940s is best reflected in papers of Anania Mokatsi, where he also makes an attempt to «reconcile» the contraposition of titles of both kings. He writes: «[happened] in reign of two kings... the autocratic king of Armenia Gagik Arstruni and Great king of Armenia Abas Bagratuni»⁵⁹. Actually, the two kings of Armenia existing in parallel, were not opposed to each other, and what is more, sometimes they even supported each other, as it happened, when Abas suffered a defeat by enemies, invading Armenia, and Gagik Artsruni came to aid and annihilated the enemy⁶⁰. In fact, after Ashot Yerkat's death up until early 940s Gagik Artsruni had gained a highly important role in the Armenian political arena.

Summing up, we can note that Gagik Artsruni was proclaimed king by caliph and Atropatene emir Yusuf for several times. Before Smbat I died, he was king of Vaspurakan only, after Smbat I's murder he was proclaimed king of Armenia, and in the last period of Ashot Yerkat's reign he also received the title of «King of Armenia and Georgia». The latter was the title of the regent, belonging to Bagratuni house and having privilege in the country. The Caliphate recognized the person, having that title, as Shahanshah, and Byzantium – as Prince of Princes.

BIBLIOGRAPHY

- Canard M., *Bibliotheca Arabica*, VIII, Paris, 1934.
Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fī al-tārīkh*, 6, Beirut, 1987.
Ibn al-Athīr, *Al-Kāmil fī al-tārīkh*, 7, Beirut, 1987.
Ibn Zāfir, *Akhbār al-duwal al-munqati'a*, Irbid, 1999, 2.
Minorsky V., *Studies in Caucasian History*, London, 1953.
Miskawayh, *Tajārib al-umam wa ta'āqib al-himam*, ed. S. Hasan, 5, Beirut, 2003.

---

⁵⁸ Անանիա Մոկացի, 256–260:

⁵⁹ Անանիա Մոկացի, 256:

⁶⁰ Թովմա Արծրունի և Անանուն, 292–294:

Еремян С., Присоединение северо-западных областей Армении к Византии в XI веке, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1971, N 3, էջ 6:

Степаненко В., Политическая обстановка в Закавказье в первой половине XI в. (к атрибуции монет Кюрикс куропалата), «Античная древность и средние века», 1975, вып. 11.

Тер-Гевондян А., Армения и Арабский Халифат, Ер., 1977.

Բարթիկյան Հ., Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նիկողայոս Միստիկոսի 101-րդ և 139-րդ թղթերը՝ ուղղված Հովհաննես Դրասխանակերտցուն և Սմբատ Ա թագավորին, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1966, N 4, էջ 252, 255:

Բօզոյան Ա., Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի թղթերը, «Մատենագիրք Հայոց», Ժ. հատոր, Ժ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009:

Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901:

Դիվան հայ վիմագրության, պրակ I, Անի քաղաք, կազմեց Հ. Ա. Օրբելի, Եր., 1966, էջ 35, 48:

Երեմյան Ս., Լիպարիտ գորավարը և նրա նախորդները, «Ն. Մատի անվան կաթինետի աշխատություններ», N 2, Եր., 1947, էջ 109, 111:

Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն տանն Արծրունեաց, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010:

Իրն ալ-Ասիր. Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 11, Արաբական աղբյուրներ, Բ, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Եր., 1981:

Լալայան Ե., Վասպուրականի նշանավոր վանքերը, «Ազգագրական հանդես», 1919, գիրք XX, N 2, էջ 210:

Կիրակոսի Գանձակեցույ Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Եր., 1961:

Կոստանդին Ծիրանածին. Օտար Աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 6, Բյուզանդական աղբյուրներ, Բ, թարգմանություն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Հ. Բարթիկյանի, Եր., 1970:

Հաւարումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, Վենետիկ, 1862:

Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Վաղարշապատ, 1898:

«Մատենագիրք Հայոց», Ժ. հ., Ժ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009:

«Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. հ., Ժ. դար, Պատմագրություն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010:

Յիշատակարան Սանահնոյ վանից (Սանահնի քեօթուկը), աշխատասիրութեամբ՝ Պ. Մուրադեանի, Ս. Էջմիածին, 2007:

Յուզբաշյան Կ., Ռոմանոս Լակապենոս կայսեր անհայտ հասցեատերը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1974, N 1, էջ 36–37:

Ստեփանոս Տարանեցի Ասողիկ, Պատմություն տիեզերական, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԵ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրություն, գիրք Բ., Եր., 2011:

Տեր-Ղևոնդյան Ա., Հաղբատի հայերեն արձանագրությունը և Բագրատունի թագավորների տիտղոսները, «Լրաբեր հաս. գիտ.», 1979, N 1, էջ 73–80:

Տեր-Ղևոնդյան Ա., Մունաջիմ-Բաշիի XI–XII դդ. անանուն աղբյուրը Դվինի և Գանձակի Շաղդադյանների մասին, «Բանբեր Մատենադարանի», 1962, N 6, էջ 477:

Զարթիի մատյան, թարգմ. Վ. Մարտիրոսյանի և Հ. Մկրտումյանի, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1989, N 9, էջ 74:

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Պատմական գիտությունների դոկտոր

Երևանի պետական համալսարան

Armyegh@yahoo.com

ԳԱԳԻԿ ԱՐԾՐՈՒՆԻՆ՝ «ԹԱԳԱՎՈՐ ՀԱՅՈՑ ԵՎ ՎՐԱՑ»

Բանալի բառեր. Գագիկ Արծրունի, թագադրություն, Բագրատունիներ, Անանուն, իշխանաց իշխան, շահնշահ, Վասպուրականի թագավոր, Հայոց թագավոր, թագավոր Հայոց և Վրաց, Արաս:

907 թ. Գագիկ Արծրունին արաբական ութմանիկների ցեղախմբից վերագրավեց Ամյուկ բերդը Բզնունյաց ծովի հյուսիսարևելյան ափին: Սմբատ Ա-ի գործերն արշավեցին դեպի Ամյուկ, գրավեցին այն, որից հետո բերդը վաճառվեց Գագիկին: Ըստ Հովհաննես Դրասխանակերտցու՝ այդ իրադարձությունը, ինչպես նաև այն, որ նույն ժամանակ Սմբատ Ա-ն մերժեց Գագիկի՝ Նախնավանը իրեն հանձնելու խնդրանքը, հանգեցրեց նրան, որ Վասպուրականի իշխանը սկսեց փնտրել Հայոց թագավորության դեմ թշնամական դիրք բռնած Ատրպատականի Յուսուֆ ամիրի օժանդակությունը: Վերջինս Հայոց թագավորությունը տրոհելու և Սմբատ Ա-ի հզորությունը խորտակելու նպատակով 908 թ. թագադրեց նրան:

Արդեն Սմբատ Ա-ի գերեվարումից (913 թ.) հետո, ըստ Անանունի՝ Յուսուֆը «տեսեալ եթէ ոչ ոք է որ կարողանայ տիրել եւ ունել զաշխարհս Հայոց, բայց միայն Գագիկ ..., թագաւորեցուցանէ զնա ի վերայ ամենայն Հայոց: Եվ եղեալ թագ ի գլուխ նորա...»: Իսկ թագադրությունից ու գորահանդեսից հետո Յուսուֆը «տայ ի ձեռս նորա (իմա՝ Գագիկ Արծրունու – Ա.Ե.) գրոյոր Հայաստան աշխարհս...»:

Իսալիֆը 914 թ. իր կողմից ևս թագ է առաքում՝ նրան վստահելով նաև արքունի հարկի հավաքումն ու փոխանցումը:

Գագիկ Արծրունու՝ երրորդ անգամ թագավոր հռչակվելու փաստը կապված էր մի շատ կարևոր իրողության հետ: Խնդիրն այն է, որ նախկինում Գագիկ Արծրունուն Հայոց թագավոր էր հռչակել Յուսուֆը: Այժմ, երբ անհրաժեշտ էր Գագիկ Արծրունուն օգտագործել նրա դեմ, իսալիֆը հարկ համարեց նրան թագ ուղարկել՝ հռչակելով Հայոց թագավոր:

Իսկ Ատրպատականի դեմ հանդես գալու պատճառ Գագիկ Արծրունին ուներ: Հովհաննես Դրասխանակերտցին գրում է, որ Յուսուֆի ձերբակալումով նրա սպառնալիքից փրկվեց Գագիկ թագավորը, այսինքն՝ այդ շրջանում՝ 918–919 թթ. սրվել էին նախկին դաշնակիցների հարաբերությունները:

Այդ շրջանում Գագիկ Արծրունին ինքն իրեն «Հայոց թագավոր» էր կոչում, որի վկայությունը 915–921 թթ. կառուցված Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու արձանագրություններից մեկի՝ «կտակի իմով ձեռամբ Գագկա Հա[յ]ոց արքայիս» գրությունն է:

Անանուն պատմիչը տեղեկացնում է, որ Յուսուֆը ձերբակալվելուց տարիներ անց ազատվելով գերությունից և նշանակվելով Ատրպատականի ու Հայաստանի կառավարիչ՝ անձամբ Հայաստան չի գալիս, այլ կառավարիչներ է առաքում, իսկ Գագիկ Արծրունուն թագ է ուղարկում՝ հաստատելով նրա իշխանությունը Հայաստանում:

Անանունն այնուհետև տեղեկացնում է, որ եղբոր մահից (927) հետո Գագիկ Արծրունին «միապետեալ զբոլոր աշխարհս Հայաստան, ... բազմացուցանէ զխաղաղութիւն ի Հայաստան աշխարհի»: Ի վերջո, պատմիչը հաղորդում է, որ Գուրգեն Արծրունու մահվան առիթով հայտարարված սուգն անցնելուց հետո Յուսուֆը «տայ ի ձեռս արքայի (իմա՝ Գագիկ Արծրունու) զաշխարհս Հայոց եւ Վրաց, եւ ուխտ խաղաղութեան եղեալ, գնայ յերկիրն Պարսից»:

Միաժամանակ, Բագրատունիների՝ սկզբում Հայոց և Վրաց իշխանաց իշխան, այնուհետև՝ Հայոց և Վրաց թագավոր ու, վերջապես, Հայոց և Վրաց շահնշահ (թագավորաց թագավոր) հանդիսանալն ու համապատասխան տիտղոսներ կրելը հայկական և օտար աղբյուրներում ունի հստակ ու անխափան հետազիծ, որը միայն մի գահակալի պարագայում է, որ ընդհատվում է: Խոսքը հենց Աբասի մասին է, որը Գագիկ Արծրունու ժամանակակիցն էր: Աշոտ Ա-ն (887–89 նախքան թագավորելը 30 տարի եղել է Հայոց և Վրաց իշխանաց իշխան: Ըստ Թովմա Արծրունու՝ խալիֆայի կողմից «հաւատացեալ էր վերակացութիւն աշխարհիս Հայոց Աշոտի, որ իշխանաց իշխան՝ ձեռն ի գործ արկեալ նուանել զիշխանս Հայոց, զՎրաց եւ զԱդուանից, որ եղեւ իսկ»: Աշոտ Ա-ի որդի Սմբատը թագավորեց՝ «տիրելով բոլոր հայրենեաց իւրոց՝ Հայոց եւ Վրաց»: Ըստ Ս. Երեմյանի՝ այս ամենի հիման վրա կատարած հիմնավոր եզրահանգման՝ Բագրատունի արքաները հանդիսացել են «թագավոր Հայոց և Վրաց»՝ կրելով համապատասխան տիտղոսը:

Բագրատունիների՝ «Հայոց և Վրաց իշխանաց իշխան», իսկ այնուհետև՝ «Հայոց և Վրաց թագավոր» հանդիսանալու իրողությունն արտացոլված է նաև արաբական աղբյուրներում: Ըստ իբն Չաֆիրի՝ Հայաստանի գահակալը հանդիսանում էր «թագավոր Հայոց և Վրաց» (ملك ارمينية و جرجان)՝ «Հայաստանի և Վրաստանի թագավոր»:

Ավատատիրական հարաբերությունների խորացումն իր կնիքը թողեց նաև ինդրո առարկա տիտղոսի բովանդակության վրա: Վերջինս շուտով նոր ձևակերպում ստացավ: 919 թ. ձերբակալված Յուսուֆի փոխարեն կառավարիչ նշանակվեց Սբուքը: Նշանակվելուն պես նա խաղաղություն հաստատեց Աշոտ Երկաթի հետ՝ նրան ճանաչելով շահնշահ, այսինքն՝ գերագահ թագավոր երկրում գոյություն ունեցող այլ թագավորների նկատմամբ: Ասողիկի տեղեկության համաձայն, երբ Աշոտ Երկաթը Հայաստանը մաքրեց թշնամուց, նա «գտանէ զճառայս հօր իւրոյ թագաւորեալ. զինքն անուանեաց Շահանշահ, այսինքն թագաւորաց թագաւոր»: Իտսքը մասնավորապես Աշոտ Երկաթի հորեղբորորդի Աշոտի, Գագիկ Արծրունու և Ատրնեսեսի (հեղինակի տեղեկության մեջ՝ Ներսես) Բագրատունու մասին է:

Փաստորեն Աշոտ Երկաթը խալիֆի կողմից հռչակվել է որպես «Շահնշահ Հայոց և Վրաց», այսինքն՝ ճանաչվել է նրա գերագահությունը մյուս թագավորությունների (Վրաց, Ադվանից) նկատմամբ:

Աշոտ Բ-ի՝ Հայոց և Վրաց շահնշահ կամ թագավորաց թագավոր հռչակվելուց հետո Բագրատունի արքաների շրջանում հիմնականը դարձավ «շահնշահ» տիտղոսը, թեև Աբասը այն այդպես էլ չժառանգեց: Ըստ մի արաբական աղբյուրի՝ մոտ 953 թ. «Վրաստան նահանգի և Հայաստանի այլ մասերի վրա կար մի թագավոր, որի անունն էր Աշութ իբն ալ-Աբբաս [իմա՝ Աշոտ՝ որդի Աբասի (953–977 թթ.) – Ա. Ե.] և Շահնշահ տիտղոսն էր կրում: Սա փորձեց պաշարել Դվինը և նրա ժողովրդի դեմ կռվել: Չորք հավաքեց հայերից, լեզգիներից և այլ անհավատներից...»: Աշոտ Գ-ն, փաստորեն, ծանրակշիռ դիրք ուներ Կովկասյան լեռնականների շրջանում, որի վկայությունն է լեզգիների գորքի մասնակցությունը Դվինի ազատագրման ձախողված գործողությանը: Աշոտ Գ-ի՝ շահնշահ հանդիսանալու իրողությունը փաստված է այլ աղբյուրներում ևս:

«Շահնշահ» տիտղոսը կրում էր նաև Սմբատ Բ-ն (977–989 թթ.): Հայկական ու վրացական աղբյուրներում Գագիկ Ա Բագրատունին (989–1017 թթ.) համարվում էր «շահնշահ Հայոց և Վրաց» և կամ պարզապես «շահնշահ»:

Ակնհայտ է, որ «իշխանաց իշխան Հայոց և Վրաց»-ից Աշոտ Մեծի թագադրումից հետո անցում է կատարվել «թագավոր Հայոց և Վրաց»-ի, իսկ Աշոտ Բ-ի օրոք՝ «շահնշահ Հայոց և Վրաց»-ի: Այդ կարգավիճակն ունեցողին Բյուզանդիայի արքունիքը պաշտոնական գրագրության մեջ անվանում էր «[Մեծ Հայքի] իշխանաց իշխան»: Դա արտացոլում էր նրա գերագահ դիրքն Այսրկովկասում:

Գագիկ Արծրունու՝ «թագավոր Հայոց և Վրաց» տիտղոսը ստանալն ու պահպանելը հիմնավորվում է նաև այն իրողությամբ, որ Աշոտ Երկաթի հաջորդ Աբասը «շահնշահ» չէր կոչվում, իսկ նրանից հետո՝ Աշոտ Գ-ն հիշատակվում էր «շահնշահ» տիտղոսով: Բյուզանդական արքունիքն էլ, իր հերթին, ար-

ձագանքելով Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքական փոփոխություններին, Գագիկ Արծրունուն կոչում է «իշխանաց իշխան», իսկ Աբասին՝ պարզապես «մագիստրոս»:

Կարծում ենք, որ 927 թ. Գագիկ Արծրունուն «Հայոց և Վրաց թագավոր» հռչակելը կապված էր Հայաստանում տեղի ունեցող հույժ կարևոր զարգացումների հետ: Ըստ Ասողիկի՝ Աշոտ Երկայթը, ի վերջո, երկար տարիների պայքարից հետո «հալածական առնէ գԻսմայէլացւոց զաւրն յաշխարհէս Հայոց»:

Սակայն, Հայոց Միջնաշխարհին՝ Այրարատին տիրելու անհնարինությունն ի վերջո Գագիկ Արծրունուն պետք է վերադարձներ «ի շրջանս իւր», որն էլ արտահայտվեց Այրարատի մեծ մասի տեր Աբաս թագավորի հետ դաշինքով և փաստացիորեն միայն Վասպուրականի թագավոր մնալով, թեև մինչ ի մահ, դատելով սկզբնաղբյուրների տեղեկություններից, *de jure* հանդիսանում էր «Հայոց թագավոր»: Նրան հիջրայի 326 թ. (937 թ. նոյեմբեր – 938 թ. հոկտեմբեր) դեպքերի կապակցությամբ որպես «Հայերի թագավոր» (ملك الارمن) է հիշատակում նաև Միսրավայիը:

Գագիկ Արծրունին իրեն վերապահեց նաև գործնական քայլեր, ըստ որում՝ այն ժամանակ, երբ Հայոց գահին արդեն բազմել էր Աբաս Բագրատունին (929–953): 930-ական թթ. սկզբին Գագիկ Արծրունին մի նամակ հղեց Բյուզանդիայի կայսր Ռոմանոս Ա Լեկապենոսին (920–944 թթ.)՝ խնդրելով հայերեն վերցնել իր հովանու ներքո: Ուրիշ էլ ո՞վ, եթե ոչ միայն Հայոց թագավորը կարող էր նման բովանդակությամբ թուղթ գրել կայսրին՝ խոսելով ողջ հայության անունից և նրան խոստանալով ոչ միայն հարկատու դառնալ, այլ նաև՝ հաղորդակից հունական եկեղեցուն: Եթե հաշվի առնենք, որ այդ ժամանակ Վասպուրականում էր գտնվում նաև կաթողիկոսանիստը, ապա պարզ կդառնա, որ նման նամակը միայն Վասպուրականի թագավորության կամ թագավորի անունից գրվել չէր կարող: Այն, որ նման նամակ գրվել է և դա ունեցել է լուրջ հետևանքներ, հիմնավորվում է հիջրայի 319 թվականով (931 հունվար – 932 հունվար) թվագրված Իբն ալ-Ասիրի մի հիշատակությամբ, ըստ որի՝ «այդ տարում Իբն ալ-Դայրանին (Իմա՝ Գերենիկի որդին, այսինքն՝ Գագիկ Արծրունին – Ա.Ե.) և Հայաստանի ծայրամասային [զավառների] այլ հայազգի [իշխաններ] գրեցին հռոմուններին, դրդելով հարձակվել իսլամի երկրի վրա և խոստանալով իրենց օգնությունը: Հռոմունները մեծ բազմությամբ հարձակվեցին, ավերեցին Բերկրին, Իսլաթը իր շրջակայքով, մահմեդականներից շատերին սպանեցին և մեծ բազմություն գերեցին»: Փաստորեն, արաբ պատմիչի տեսանկյունից հենց Գագիկ Արծրունին էր Հայաստանի իշխողը, որն էլ համախմբելով երկրի մյուս իշխաններին՝ օգնության համար դիմել է Բյուզանդիային: Ի դեպ, խիստ հավանական է, որ խոսքը միևնույն իրադարձության մասին է: Իսկ դա նշանակում է,

որ 930-ական թթ. սկզբին Գագիկ Արծրունու հորդորով Հայաստան են ներխուժել բյուզանդական զորքերը, թեև նամակում նման խնդրանք չկա:

Գագիկ Արծրունու նոր կարգավիճակի և իրական դիրքի մասին են վկայում Կոստանդին Ծիրանածնի հետևյալ հաղորդումները: Հայտնի է, որ նախկինում Բյուզանդիան որպես Մեծ Հայքի իշխանաց իշխան էր ճանաչում Աշոտ Երկաթին: Վերջինիս մահից հետո, ինչպես վկայում է Կոստանդին Ծիրանածինը, Գագիկ Արծրունին «իշխանաց իշխանի պատիվն է ստացել», այսինքն՝ գրավել Աշոտ Երկաթի տեղը: Կարևոր է նաև Կոստանդին Ծիրանածնի մյուս տեղեկություն, թե Վրաց իշխողները Բյուզանդիայի կայսեր՝ Թեոդոսուպոլիսը (- Կարնո քաղաք) գրավելու մտադրության հետ կապված ասում էին, որ այդ պարագայում բյուզանդացիները կգրկվեն «Վասպուրականիտեսի (իմա՝ վասպուրականցի կամ Գագիկ Արծրունի-Ա.Ե.) և հայերի [մյուս] իշխանների հարգանքից»: Փաստորեն, Գագիկ Արծրունին համարվում էր Հայաստանի ամենաբարձր հեղինակությամբ իշխողը, ուստի՝ կայսերն առաջարկվում էր պատվիրակ ուղարկել Հայաստան՝ հետևելու իրավիճակին:

Այն, որ Գագիկն իրոք կրել է «թագավոր Հայոց և Վրաց» տիտղոսը, այսինքն՝ մի պահ «գրադեցրել» Բագրատունիների տեղը, հիմնավորվում է նաև այն իրողությամբ, որ Բագրատունի հաջորդ գահակալը՝ Աբասը, բյուզանդական աղբյուրներում հիշատակված է որպես «մագիստրոս», քանի որ իշխանաց իշխանի տիտղոսը, այսինքն՝ այս պարագայում՝ Հայոց և Վրաց թագավորի տիտղոսը, պատկանում էր Գագիկ Արծրունուն:

930-ական թթ. երկրորդ կեսի և 940-ական թթ. սկզբի հայ իրականության մեջ երկու Հայոց թագավորների գոյության իրողությունը լավագույնս արտացոլված է Անանիա Մոկացու թղթերում, որտեղ նաև փորձ է կատարվում «հաշտեցնելու» երկու թագավորների տիտղոսների հակադրությունը: Նա գրում է. «յաւուրս ... երկոցունց ինքնակալացն Հայոց թագաւորացն ... Գագկայ Արծրունոյ Հայոց թագաւորի եւ ... Աբասայ Բագրատունոյ ... Մեծի Հայոց արքայի»: Փաստորեն, զուգահեռաբար գոյություն ունեն երկու Հայոց թագավորներ, որոնք միմյանց չեն հակադրվում, ավելին, երբեմն նույնիսկ աջակցում են իրար, ինչպես դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ Աբասը պարտություն կրեց Հայաստան ներխուժած թշնամուց, իսկ Գագիկ Արծրունին օգնության գնաց նրան և ջախջախեց հակառակորդին: Փաստորեն, Աշոտ Երկաթի մահից հետո մինչև 940-ական թթ. սկիզբը Գագիկ Արծրունին Հայաստանի քաղաքական թատերաբեմում ձեռք էր բերել խիստ էական դերակատարություն:

АРМАН ЕГИАЗАРЯН
Доктор исторических наук
Ереванский государственный университет
Armyegh@yahoo.com

ГАГИК АРЦРУНИ – «ЦАРЬ АРМЕНИИ И ГРУЗИИ»

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Гагик Арцруни, коронация, Багратиды, Анонимный автор, князь князей, шахншах, царь Васпуракана, царь Армении, царь Армении и Грузии, Абас.

В 907 году Гагик Арцруни захватил крепость Амюк на северо-восточном побережье Ванского озера. Войска Смбата I сразу же атаковали Амюк, взяли штурмом, а потом царь продал крепость Гагику. По словам армянского католика и автора Ованнеса Драсханкертци, это событие, а также тот факт, что в то же время Смбат I отклонил просьбу Гагика по передачи ему во владение региона Нахчаван, стал причиной того, что князь Васпуракане начал стремиться к покровительству эмира Атропатены Юсуфа, который к тому времени принял враждебную позицию в отношении Армянского царства. Он короновал Гагика в 908 г. в качестве царя Васпуракана.

Уже после того, как Смбат I был взят в плен в 913 г. Аноним пишет, что Юсуф «не видел кого-нибудь кроме Гагика в качестве правителя Армении и сделал его царем Армении. И короновал его ...». После коронации Юсуф «отдал ему всю Армению». Халиф послал ему корону от своего имени в 914.

Факт третьей коронации Гагика Арцруни был связан с очень важным событием. Вопрос в том, что Гагик Арцруни получил корону от Юсуфа раньше. Теперь, когда было необходимо использовать его против Юсуфа, халиф счел необходимым послать ему корону и заново провозгласить его царем Армении.

В этот период Гагик Арцруни называл себя «царем Армении». В одной из надписей собора Святого Креста на острове Ахтамар, построенный в 915–921 гг., сохранился надпись: «Гагик, царь Армении».

По информации Анонимного автора, когда Юсуф после нескольких лет ареста был восстановлен на посту правителя Атропатены, он прислал Гагику Арцруни новую корону и провозгласил его властителем Армении. Примечательно, что согласно Анонимному автору эти события имели место в 927 году.

Анонимный автор также сообщает, что после смерти своего брата Гургена в 927 г. Гагик Арцруни «стал властителем всей Армении».

По всей вероятности, выражение «передал царю правление Армении и Грузии» означает, что Гагик Арцруни был провозглашен «царем Армении и Грузии», присвоив соответствующий титул, который был привилегией Багратидов. В противном случае, с фактической точки зрения править Грузией для него было невыполнимой задачей, так же как и правление во всей Армении, хотя он и был провозглашен царем Армении несколько раз.

Это подтверждается тем фактом, что принадлежность Багратидам титула «князя князей Армении и Грузии» в начале, затем титула «царя Армении и Грузии», и, наконец, «Шаханшаха (царя царей) Армении и Грузии» имеет почти непрерывную траекторию в армянских и иностранных источниках, что прерывается только в случае одного царя – Абаса (929–953). Последний был современником Гагика Арцруни. Ашот I (887–891) был князем князей Армении и Грузии в течение 30-и лет до коронации, а его преемник Смбат I «унаследовал вотчину свою – Армению и Грузию». С. Еремян заключает, что Багратиды являлись «царями Армении и Грузии» и им было присвоено соответствующий титул. Этот факт отражается также и в арабских источниках. Согласно Ибн Зафиру царь Армении носил титул «царя Армении и Грузии».

Развитие феодальных отношений оставил свой глубокий отпечаток на содержание этого титула. В 919 г. Сбук, который заменил арестованного Юсуфа на посту правителя Атропатены, сразу же после своего назначения он заключил мир с Ашотом Еркатом и провозгласил его шаханшахом, то есть верховным царем над другими царями в стране.

По словам Асохика, после того, как Ашот Еркат изгнал врагов из Армении, он «нашел вассалов отца своего в качестве царей, был провозглашен Шаханшахом, то есть царем царей». В частности, это относится к кузену Ашота Ерката Ашоту, Гагику Арцруни и Атрнерсеху Багратиду (Нерсех в тексте автора).

На самом же деле, не было никаких существенных различий между «царем Армении и Грузии» и «Шаханшахом Армении и Грузии» с территориально-географической точки зрения. Замена титула «царя Армении и Грузии» титулом «Шахиншаха Армении и Грузии» была результатом образования мелких царств в пределах царства Багратидов. Багратидский властитель был уже не единственным царем, но и не был равен другим. Шаханшах / царь Армении и Грузии был первым и высшим царем среди других армянских и закавказских царей.

Титул «Шаханшаха» стал главным среди Багратидов, но Абас не унаследовал его, хотя его сын Ашот III (953–977) носил этот титул. По словам арабского источника, около 953 г. «В провинции Джурзан (Грузия) и других частях Армении был царь по имени Ашот б. 'Аббас [Ашот-сын Абаса – А. Е.], носящий титул Шаханшаха». Ашот III имел весьма серьезную позицию также среди кавказских горцев, что подтверждается участием войск лезгинов в безуспешной атаке Двина войсками Ашота.

Армянский царь Смбат II (977–989) также носил титул «Шахиншаха». В армянских и грузинских источниках Гагик I (989–1017) упоминается в качестве «Шаханшаха».

Провозглашение Гагика Арцруни «царем Армении и Грузии» в 927 был связан с событиями огромной важности, происходящих в Армении. По словам Асохиком, после долгих лет борьбы Ашот Еркат наконец «изгнал арабские войска из Армении». Это событие имело место после событий 927 года, когда во время вторжения византийской армии Ашот Еркат участвовал в защите Двина вместе с арабским войском во главе Насра ал-Субуки. По всей вероятности, Гагик Арцруни был провозглашен «царем Армении и Грузии», когда Ашот Еркат начал борьбу освобождения Армении. Скорее всего, Юсуф этим хотел использовать его против Ашота Ерката.

Но невозможность его господства над армянским средиземьем Айраратом в конечном итоге вернул Гагика Арцруни «в круги свои». Фактически он оставался царем Васпуракана, хотя, по словам Анании Мокаци до смерти он де-юре являлся «царем Армении».

Сведения Константина Багрянородного также подтверждают новый статус и реальное положение Гагика Арцруни. Известно, что ранее Византия признавала в качестве «князя князей Великой Армении» Ашота Ерката. По словам автора, после смерти последнего Гагик Арцруни являлся «князем князей великой Армении», то есть ему перешло статус Багратидского царя.

Тот факт, что Гагик действительно получил титул «царя Армении и Грузии», подтверждается также тем обстоятельством, что царь Абас Багратид в византийских источниках упоминается как «Магистр».

На самом же деле Абас являлся царем Армении, хотя Гагик Арцруни также носил титул царя Армении. Этим титулом в 938 г. он упоминается Мискавайхом. А титул «царя Армении и Грузии», несомненно, по-прежнему остался в списке титулов Гагика Арцруни.

Факт существования двух царей Армении в армянской действительности второй половины 930 и в начале 940 гг. ярко отражено в записках Анании Мокаци, где он делает попытку «примирить» это противоречие. Он пишет: «[произошло это] во время правления двух царей ... самодержавного царя Армении Гагика Арцруни и великого царя Армении Абаса Багратида». Параллельное существование двух царей Армении не означало их противостояние. Они были в союзнических отношениях. Когда Абас потерпел поражение от врагов, именно Гагик Арцруни пришел на помощь и уничтожил врага.

Подводя итог, можно отметить, что Гагик Арцруни был провозглашен царем Васпуракана, далее – царем Армении, а в конце – получил титул «царя Армении и Грузии». Этот титул ранее принадлежал Багратидам. Деятель, носящий этот титул признавался «Шаханшахом» со стороны Халифата и «князем князей» со стороны Византии.